

ΒΑΚΧΥΛΙΔΗ ΕΠΙΝΙΚΟΙ 3,44-45

Στον τρίτο από τους *Ἐπινίκους* του Βακχυλίδη διαβάζουμε μια επίκληση του Κροίσου στους θεούς, την ώρα που οι Πέρσες καταλαμβάνουν τις Σάρδεις. Στην επίκληση αυτή ο Κροίσος περιγράφει τη συμφορά της πόλης, και μεταξύ των άλλων λέει (στ. 44-45): *ἐρεύθεται αἵματι χρυσο]δίνας | Πακτωλός*. Αυτή είναι η μορφή της φράσης στην έκδοση του Βακχυλίδη από τους B. Snell - H. Maehler¹, οι οποίοι δέχτηκαν για το στίχο 44 τη συμπλήρωση που πρότεινε ο F. G. Kenyon στην πρώτη έκδοση του παπύρου του Βακχυλίδη².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη συμπλήρωση αυτή παρουσιάζει το επίθετο *χρυσοδίνας*, για το οποίο δεν υπάρχει καμιά άλλη μαρτυρία στα κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας³. Ο Kenyon (ό.π.) νόμιζε ότι «the only authority for this word is the late Byzantine rhetorician Nicolaus (Walz, *Rhett.* I. 476)» συγχέοντας το σοφιστή Νικόλαο με τον Νικηφόρο Βασιλάκη, ο οποίος πραγματικά χρησιμοποιεί το επίθετο⁴.

Ένα χρόνο μετά την έκδοση του Kenyon κυκλοφόρησε η έκδοση του Βακχυλίδη από τον F. Blass⁵, που συμπλήρωσε το στίχο 44 του 3. *Ἐπινίκου* με τις λέξεις: *φουρίσεται αἵματι καλλι]δίνας*. Την επόμενη χρονιά ο H. van Herwerden κάνοντας παρατηρήσεις σε χωρία του Βακχυλίδη κατά την έκδοση του Blass έγραψε για το επίθετο *καλλιδίνας*: «Possis etiam χρυσο]δί-

1. *Bacchylidis carmina cum fragmentis*, Leipzig 1970, σ. 10.

2. Βλ. F. G. Kenyon, *The Poems of Bacchylides from a Papyrus in the British Museum*, Oxford 1897, σσ. 22-23. Στο κείμενο της έκδοσης βρίσκουμε στο στ. 44 μόνο τη λέξη *χρυσο]δίνας*, ενώ η συμπλήρωση *ἐρεύθεται αἵματι* προτείνεται σε υποσημείωση.

3. Βλ. *LSJ*⁹ στη λ. *χρυσοδίνας*.

4. *Προγυμνάσματα* 7,5, έκδ. Ch. Walz, *Rhetores Graeci*, 1. τόμος, Stuttgartiae et Tubingae 1832, σ. 476,13-14: *ἀλλ' ἐκ Πακτωλοῦ ποταμοῦ χρυσοδίνου τὸν χρυσὸν ἡμῖν ἐπωχέτευσεν*. Η σύγχυση προήλθε πιθανότατα από το γεγονός ότι στον ίδιο τόμο εκδίδονται διαδοχικά τα *Προγυμνάσματα* του σοφιστή Νικολάου (σσ. 263-420) και του Νικηφόρου Βασιλάκη (σσ. 421-525).

5. *Bacchylidis carmina cum fragmentis*, Lipsiae 1898.

νας. Vid. Stephani Thesaurum Dind. s.v. χρυσεοδίνης¹. Πραγματικά ο *Thesaurus graecae linguae*, εκτός από το σχετικό χωρίο του Νικηφόρου Βασιλάκη, μνημονεύει στο λήμμα χρυσεοδίνης και ένα χωρίο του Κωνσταντίνου Μανασσή², καθώς και ένα στίχο από κάποιο ανώνυμο ποίημα σε ανακρέοντειο μέτρο³.

Ο Blass υιοθέτησε αργότερα τη συμπλήρωση χρυσο|δίνης⁴, σημειώνοντας στο κριτικό του υπόμνημα μαζί με την παραπομπή στον Νικηφόρο Βασιλάκη⁵ και μια ακόμα στον Θεόδωρο Λάσκαρη⁶. Το παράξενο είναι ότι στις εκδόσεις του Βακχυλίδη που ακολούθησαν, μέχρι και αυτήν των Snell-Maehler, οι εκδότες επαναλαμβάνουν στο κριτικό τους υπόμνημα για το επίθετο χρυσοδίνης — που έγινε γενικά αποδεκτό ως συμπλήρωση — μόνο τις παραπομπές στους δύο αυτούς συγγραφείς (Νικηφ. Βασιλάκη και Θεόδ. Λάσκαρη). Η υπόμνηση του Herwerden και τα χωρία που παραθέτει ο *Thesaurus* έμειναν, όσο ξέρω, ξεχασμένα μέχρι το 1979, οπότε ο B. Hemmerdinger σε μια μελέτη του για την επιβίωση του Βακχυλίδη στο Βυζάντιο έκανε λόγο για όλα τα παραπάνω χωρία⁷. Κατά τον Hemmerdinger (ό.π.) δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο Νικηφόρος Βασιλάκης, ο Κωνσταντίνος Μανασσής και ο Θεόδωρος Λάσκαρης, που χρησιμοποιούν το επίθετο χρυσοδίνης (ή χρυσεοδίνης) για τον Πακτωλό, αντλούν από το σχετικό χωρίο του Βακχυλίδη, ενώ στο *ψάδιον* απλώς γίνεται χρήση του «ἄπαξ bacchylidéen χρυσοδίνης».

Στις τέσσερις αυτές μαρτυρίες για τη λέξη χρυσοδίνης θα ήθελα να προσθέσω άλλες τρεις, από τις οποίες οι δύο χρησιμοποιούν επίσης το επίθετο σε σχέση με τον Πακτωλό:

1. H. van Herwerden, Adnotationes ad Bacchylidem (ed. Blass), *Mnemosyne* 27 (1899) 4.

2. Σύνοψις χρονική 6258: χρυσεοδίνης Πακτωλός, Νείλος ἀγρυροχεύμων.

3. Πρόκειται για το *ψάδιον ἐρωτικόν* που σώζεται στον κώδ. Parisinus suppl. gr. 352 (πρώην Vaticanus gr. 997) του 13. αιώνα, και έχει εκδοθεί από τον J. A. Cramer, *Anecdota graeca e codd. manuscriptis Bibliothecae Regiae Parisiensis*, 4. τόμος, Oxonii 1841, σ. 380,24-25: ποταμός δὲ χρυσοδίνης | ἔβόα, τί πυρπολεῖς με;

4. Βλ. F. Blass, *Bacchylidis carmina cum fragmentis*, Lipsiae 1904, σ. 39. Δυστυχώς δεν μπόρεσα να δω τη δεύτερη έκδοση του Βακχυλίδη από τον Blass (1899).

5. Ο Blass (1904) και αργότερα ο G. Suess (1912) και ο B. Snell (1934, 1949, 1958) επανέλαβαν το λάθος του Kenyon μνημονεύοντας το σοφιστή Νικόλαο στη θέση του Νικηφόρου Βασιλάκη, παρόλο που δίνουν τη σωστή παραπομπή στον Walz. Το λάθος διορθώθηκε αργότερα από τον Snell (1961).

6. Ἐπιστολή 78,13 (N. Festa, *Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII*, Firenze 1898, σ. 105): τοῦ πολλοῦ κατὰ λόγον Πακτωλοῦ χρυσοδίνου.

7. B. Hemmerdinger, *Bacchylide. A propos l'histoire du texte au Moyen Âge, Byzantinische Forschungen* 6 (1979) 82.

α) Ο Ιωάννης Συρόπουλος στον πανηγυρικό λόγο του¹ επαινεί τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β' Άγγελο: *ἀλλὰ γὰρ εἰς οἶαν ὑδρορρόην τὴν σὴν δεξιὰν ὁ κεραμεὺς Θεὸς διωργάνωσεν, ἐξ ἧς ποταμὸς χρυσοδίνης ἐκρήγγυται, χρύσεια λείθρα χέων τοῖς χρήζουσιν ὑπὲρ τὰ Πακτώλια, ἐπεὶ κάκεινα λόγος ἀρχαῖος, ἔργον δὲ ταῦτα τὰ σά².*

β) Ο Ευθύμιος Τορνίκης στη μονωδία του για τον επίσκοπο Νέων Πατρών Ευθύμιο Μαλάκη³ γράφει: *γλώττης ἐκείνης κατὰ ποταμὸν ἐκρεούσης ἔπεα πτερόεντά τε καὶ χρύσεια, ἡμεῖς δ' οὐκέτι πῆγματα χρύσεια συνελέγομεν, οἷα τῷ χρυσοδίνῃ φασὶ τινες παρεισρέεσθαι Πακτωλῶ ποταμῶ, ἀλλ' ὄλων ἐσπῶμεν χρυσέων λόγων τοῖς ἐκείνου καλλυνομένων χρυσέοις ἔπεσι⁴.*

γ) Ο Γρηγόριος Αντίοχος στον επιτάφιο λόγο του για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Κομνηνὸς⁵ θρηνεῖ το θάνατο του τελευταίου (1180): *οὗτος ἡμῖν βασιλεύς, οὗτος ἡμῖν αὐτοκράτωρ κοσμοκρατοῦς πηγῆς Κομνηνίδος, ποταμὸς χρυσοδίνης, βασιλείου δένδρου καρπός, ἔθνη κατακλύσαν ἐκείνος, οὗτος εἰς κόρον διαθρέψων ἡμᾶς⁶.*

Ἐχοντας υπόψη μας ὅλες τις παραπάνω μαρτυρίες θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε στον εξῆς συλλογισμό: Ἡ συμπλήρωση χρυσοδίνης στο στίχο του Βακχυλίδη που μας απασχολεῖ ἔχει γίνει γενικὰ αποδεκτὴ, συνεπὼς ἡ ἔκφραση χρυσοδίνης Πακτωλὸς φαίνεται να εἶναι δημιούργημα του Βακχυλίδη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά συναντοῦμε τὴν ἔκφραση χρυσοδίνης Πακτωλὸς (με διάφορες παραλλαγές) σε πέντε βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (Νικηφ. Βασι-

1. Εκφωνήθηκε το 1192· βλ. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 1. τόμος, *Handbuch der Altertumswissenschaft XII.5.1*, München 1978, σ. 127.

2. Ἐκδ. M. Bachmann, *Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II. Angelos (1185-1195) (Text und Kommentar) nebst Beiträgen zur Geschichte des Kaisers aus zeitgenössischen rhetorischen Quellen*, München 1935, σ. 16,2-5.

3. Ο Ευθύμιος Μαλάκης ἦταν θεῖος του Ευθυμίου Τορνίκη· ο θάνατός του χρονολογεῖται λίγο μετὰ το 1204· βλ. J. Darrouzès, *Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et Georges Tornikès*, *REB* 23 (1965) 152 καὶ 163.

4. Ἐκδ. A. Papadopoulos-Kerameus, *Noctes Petropolitanae. Sbornik vizantijskich tekstov XII-XIII vekov*, Sanktpeterburg 1913, σ. 117,25-28· Κ. Γ. Μπόνη, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης), Τὰ σφζόμενα*, Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη 2, Ἐν Ἀθήναις 1937, σσ. 85,34-86,2· J. Darrouzès, *Les discours d'Euthyme Tornikès (1200-1205)*, *REB* 26 (1968) 78,29-33.

5. Βλ. Hunger, ὁ.π., σ. 137 καὶ σημ. 39.

6. Ἐκδ. W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, 1. τόμος, 2. μέρος, Petropoli 1917, σ. 225,18-20. Ο Regel παραπέμπει για τὴ λέξη χρυσοδίνης στο σχετικὸ χωρίο του Νικηφόρου Βασιλάκη (σημ. d).

λάκη, Κων. Μανασσή, Ιωάν. Συρόπουλο, Ευθύμ. Τορνίκη και Θεόδ. Λάσκαρη) και το επίθετο *χρυσοδίνης* μόνο του σε άλλους δύο συγγραφείς (Γρηγ. Αντίοχο και το συγγραφέα του *ὠδαρίου*). Όλες αυτές οι μαρτυρίες προέρχονται είτε από τον 12. αιώνα (Νικηφ. Βασιλάκης, Κων. Μανασσής, Γρηγ. Αντίοχος, Ιωάν. Συρόπουλος) είτε από τον 13. (Ευθύμ. Τορνίκη, Θεόδ. Λάσκαρης και ο κώδ. Paris. suppl. gr. 352, που διασώζει το *ὠδάριον*). Από πού ήξεραν όλοι αυτοί οι βυζαντινοί συγγραφείς την έκφραση *χρυσοδίνης Πακτωλός*, ή ακόμα και μόνο το επίθετο *χρυσοδίνης*; Μήπως κατά τον 12. και 13. αιώνα σωζόταν ακόμα στο Βυζάντιο κανένα ανθολόγιο — χαμένο σήμερα — που περιείχε και αποσπάσματα από το έργο του Βακχυλίδη¹;

Μια τέτοια υπόθεση θα την ενίσχυαν και τα παρακάτω στοιχεία: Ένας άλλος συγγραφέας του 12. αιώνα, ο Ιωάννης Τζέτζης, μας διασώζει μια πληροφορία από το έργο του Βακχυλίδη άγνωστη από αλλού². Επίσης τον 12. αιώνα σωζόταν ένα μέρος από τους *ιάμβους* του *Ιππώνακτα*³ και από τα ποιήματα της *Σαπφώς*⁴, ίσως σε ανθολόγια⁵. Δεν θα ήταν λοιπόν απίθανο να σωζόταν ακόμα τον 12./13. αιώνα ένα ανθολόγιο λυρικής ποίησης που να περιείχε και τμήματα από το έργο του Βακχυλίδη — μεταξύ άλλων και μερικούς στίχους του τρίτου 'Επινίκου.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

1. Ήδη στα 1900 ο U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Die Textgeschichte der griechischen Lyriker*, Berlin 1900, σ. 7 και σημ. 1, υποστήριξε ότι ακόμα και μερικοί συγγραφείς της μεταγενέστερης αρχαιότητας που παραθέτουν χωρία του Βακχυλίδη, όπως ο Πλούταρχος και ο Κλήμης από την Αλεξάνδρεια, γνώριζαν τα χωρία αυτά από ανθολόγια. Με την άποψη αυτή συμφωνούν και οι B. Snell-H. Maehler, *ό.π.*, σ. xviii. Βλ. όμως και I. Opelt, *Bakchylides in der christlichen Spätantike*, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 18 (1975) 82 και σημ. 7.

2. Βλ. Βακχουλ. απ. 52(69) Snell-Maehler.

3. Βλ. O. Masson, *Nouveaux fragments d'Hippoxax*, *La parola del passato* 5 (1950) 71-76.

4. Βλ. G. Moravcsik, *Sapphos Fortleben in Byzanz*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1964) 473-479 (= *Studia Byzantina*, Amstelodami 1967, σσ. 408-413), και A. Garzya, *Per la fortuna di Saffo a Bizanzio*, *JÖB* 20 (1971) 1-5.

5. Βλ. Moravcsik, *ό.π.*, σ. 478 (= *Studia Byzantina*, σ. 413), και ιδιαίτερα Garzya, *ό.π.*, σσ. 1-2.